

Мұхит Ықылас¹, Бағыш Габдулина²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
профессоры, тарих ғылымдарының кандидаты
e-mail: muhkit@mail.ru

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты
e-mail: bagish68@yandex.kz
(Астана, Қазақстан)

ІШКІ КӨШІ-ҚОНДЫ ДАМЫТУ БАҒДАРЛАМАСЫН БАҒАЛАУ: ТИІМДІЛІГІ МЕН КЕМШІЛІГІ

Аңдатпа. Солтүстіктің төрт облысында (Ақмола, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан) онсыз да аз қоныстанған тұрғындар саны кеміп келеді, халық саны екі жылда 12 000 адамға азайған. Керісінше, оңтүстіктің төрт облысында (Алматы, Жамбыл, Түркістан және Қызылорда) тұрғындар, солтүстік аймақтармен салыстырғанда, екі есе артық қоныстанып, 186 000 адамға халық санын көбейткен.

Қазақстан Республикасындағы облыстар бойынша халықтың орналасуындағы теңгерімсіздік, соған сәйкес аймақтар арасындағы әрқилы экономикалық даму, жұмыс күші – еңбек ресурстарын қайта бөлу қажеттігінің туындауы – көші-қон саясатына деген көзқарасты өзгертті, ішкі көші-қонды реттеуге деген алаңдаушылықты арттырды. Мақала халықтың орналасуындағы теңгерімсіздікті ескере отырып, көші-қон проблемаларына және осы мәселелерді шешуге бағытталған мемлекет бастамаларына талдау жасайды. Соңғы бес жыл бойы, халқы тығыз орналасқан оңтүстік өңірлерден халық саны азайып бара жатқан солтүстік аймақтарға жұмыс күші ретінде тұрғындарды орналастыру шараларына қажетті басты құжат болған мемлекеттік «Еңбек» бағдарламасы, көші-қонға серпін бергені анық. Бірақ, тиімділігі көрініп тұрса да, нәтижесі тиісті деңгейге жетпеді. Мақала авторлары басты кемшіліктер ретінде ақпараттандыру науқанының дұрыс жолға қойылмауы, бағдарламаға деген сенімсіздік, жергілікті биліктің сылбыр қимылдары сияқты факторларды атап, проблеманың шығу себептерін, оларды шешу жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: ішкі көші-қон, миграция проблемалары, «Еңбек» бағдарламасы, ақпараттандыру проблемалары, респонденттер, еңбек нарығы, үгіт-насихат, бағдарламаны бағалау.

Мухит Ықылас, Бағыш Габдулина
**ОЦЕНКА ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ:
ЭФФЕКТИВНОСТЬ И НЕДОСТАТКИ**

Аннотация. Четыре северные области (Акмолинская, Костанайская, Павлодарская и Северо-Казахстанская) остаются малонаселенными, и численность населения там за два года уменьшилась на 12 000 человек. Напротив, в четырех южных областях (Алматинской, Жамбылской, Туркестанской и Кызылординской) заселение, по сравнению с северными регионами, в два раза больше, за два года увеличив численность населения на 186 000 человек.

Соответствующий дисбаланс населения по областям в Республике Казахстан рождает разное экономическое развитие между регионами, принуждая к необходимости перераспределения рабочей силы – трудовых ресурсов. Все это меняет отношение к миграционной политике, обеспокоенность регулированием внутренней миграции. Статья анализирует проблемы миграции с учетом решения дисбаланса населения, также инициатив государства, направленные на решение этих проблем. На протяжении последних пяти лет государственная программа «Еңбек», являясь главным официальным документом по мерам по размещению населения из густонаселенных южных регионов в северные регионы, дала импульс внутренней миграции. Но, несмотря на очевидную эффективность, результат не достиг должного уровня. В качестве главных недостатков авторы статьи выделяют такие факторы, как неэффективная информационная кампания, недоверие к программе, нерасторопные действия местных властей и отмечая причины возникновения проблемы, предлагают пути их решения.

Ключевые слова: внутренняя миграция, проблемы миграции, программа "Еңбек", проблемы информирования, респонденты, рынок труда, агитация, оценка программы.

Mukhit Ykylas, Bagysh Gabdulina
**EVALUATION OF THE INTERNAL MIGRATION DEVELOPMENT
PROGRAM: EFFECTIVENESS AND DISADVANTAGES**

Abstract. Four northern regions (Akmola, Kostanay, Pavlodar and North Kazakhstan) remain sparsely populated, and the population there has decreased by 12,000 people in two years. On the contrary, in four southern regions (Almaty, Zhambyl, Turkestan and Kyzylorda), the population, compared with the northern regions, is twice as large, having increased the population by 186,000 people in two years.

The corresponding imbalance of the population by regions in the Republic of Kazakhstan gives rise to different economic development between regions, forcing the need for the redistribution of labor – labor resources. All this changes the attitude to migration policy, concerns about the regulation of internal

migration. The article analyzes the problems of migration, taking into account the solution of the imbalance of the population, as well as the initiatives of the state aimed at solving these problems. Over the past five years, the state program "Enbek", being the main official document on measures to accommodate the population from densely populated southern regions to northern regions, has given impetus to internal migration. But, despite the obvious effectiveness, the result did not reach the proper level. As the main drawbacks, the authors of the article highlight such factors as an ineffective information campaign, distrust of the program, slow actions of local authorities and noting the causes of the problem, suggest ways to solve them.

Keywords: *internal migration, migration problems, "Enbek" program, informatization problems, respondents, labor market, agitation, evaluation of the program.*

Кіріспе

Территориясы үлкен, бірақ сол жерде қоныстанған халқы аз мемлекет ретінде, Қазақстан бойынша соңғы жылдары халықтың қоныстануында үлкен диспропорция байқалғаны анық. Елдің оңтүстік аймақтарында халықтың уақыт өте көбейіп, тығыз орналасуына орай жұмыс күші көбейді, олардың бәрін жұмыспен қамту жақын арада мүмкін емес. Осы жағдайға керісінше, елдің солтүстік аймақтарында халық саны азайып келеді. Міне, осы теңгерімсіздікті қалпына келтіру үшін жұмыс күшін оңтүстік өңірлерден солтүстік аймақтарға көшіру – Қазақстан жағдайында экономикалық тұрғыдан өте тиімді болмақ.

Әрбір көші-қонның артында адам факторы, көшіп-қонуға себеп болар өзіндік тарихы, одан шығатын салдары тұрады. Көші-қонға бұған дейін бір мекеннен өзге мекенге қоныс аудару тұрғысынан қарап келсек, енді көші-қон мәселесі аймақтарды экономикалық дамытуға себеп болатын фактор ретінде қабылдануда. Қазақстанның мысалында бұл соңғы жылдары анық байқалып отыр.

Қазақстан Республикасында халықтың әр аймақ бойынша орналасуында теңгерімсіздіктің бар екені рас. Осы диспропорцияны өзгертіп, қалпына келтіру үшін мемлекеттік деңгейдегі бағдарламалар бойынша арнайы жұмыстар істелуде. Мақаланың зерттеу тақырыбы да осы мемлекеттік бағдарламалардың атқарылу барысы мен оны жүзеге асыру кезінде туындаған мәселелерді анықтау. Осы бағдарлама аясындағы көші-қонға қатысты проблемалы сұрақтардың жауабын табу – мақаланың негізгі мақсаты. Ол үшін мемлекеттік бағдарламаның тиімді тұстары мен проблемалы жақтарын анықтап, салыстырмалы түрде саралап, тиісті қорытынды шығару.

Зерттеу әдісі

Зерттеудің негізгі әдісі – деректер арқылы сараптама жасау, бағдарлама

нәтижесіне орай бағалау жүргізген сарапшылар пікірін саралау. Бұл үшін қоныстанушылар арасында жүргізілген сауалнама қорытындысына сүйене отырып, сол нәтижелерге орай нақты ұсыныстар әзірленді. Сараптама жасалатын деректерді жинақтау соңғы жылдары қиындық тудырмайды. Статистикалық бюро жариялаған ресми деректерден өзге, әр аймақтағы жұмыспен қамту бойынша облыстық басқармалар мен аудандық бөлімдер ақпараты нақты цифрларды жинауға көмектесті. Бұдан өзге осы көші-қон тақырыбымен тығыз айналысып жүрген ҚР Парламенті Сенаты және Мәжілісінің депутаттарымен, оңтүстік өңір мен қабылдаушы жақ – Павлодар, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарындағы көші-қонға атсалысып жүрген белсенді азаматтармен бірлескен семинарлар өткізу арқылы қажетті ақпараттарды «бірінші көзден» алуға мүмкіндік болды. Осылайша, қажетті деректер молынан жиналғандықтан, зерттеуге керекті сараптама жасау, түрлі пікірді саралау оңайға түсті. Осы арқылы зерттеуіміздің негізгі әдістерін толықтай қолдана алдық. Соның арқасында еліміздің солтүстік аймақтарында кеңінен көрініс тапқан жаппай көшу процесін тоқтатуға, оңтүстік өңірлерден солтүстік облыстарға көшуге ниет білдіргендер санын арттыруға бағытталған жұмыстар жан-жақты сараланды.

Көші-қон теориясы

Көші-қон тақырыбын зерттеушілер көші-қон теориясын бірнеше бағытқа бөледі. Көші-қонның деңгейіне орай макродеңгей мен микродеңгей болып, зерттеудің бағытына орай экономиканы, географиясын, демографияны, әлеуметтануды қамтитын көші-қон теорияларын Қазақстандағы миграциялық процестерді зерттеуге толық қолдануға болады. Әсіресе, соңғы кездері жиі аталып жүрген көші-қонның неоклассикалық теориясы – нағыз қазақстандық көші-қон сипатына дәл келеді.

Көші-қонның макродеңгейінде қандай да бір жұмыс орнының болуы көші-қонға себеп болар факторға айналады. Яғни, жұмыс орны көп, ал еңбек күші аз болған сайын, көші-қон деңгейі де жоғары болады.

Көші-қонның микродеңгейінде қоныс аударушы жаңа жұмыс орны арқылы мол табыс табуды көздейді. Зерттеушілердің пайымынша, бұл жерде жаңа жерге қоныс аударған адам жол мен жаңа жерге үйренуге кететін шығынын есептемейді, ол өзін алда мол табыс күтіп тұрғанына сенеді.

Макродеңгей болсын, микродеңгей болсын, екеуінде де қоныс аударушының аз уақытта табыс табуына көші-қон себеп болатынын барлық зерттеушілер растайды. Осыдан келіп шыққан көші-қонның неоклассикалық теориясы жұмыс күшінің бір аймақтан екінші жаққа көшуін экономикалық пайда табу тұрғысынан қарастырады. Бұл теория да Қазақстанның халқы тығыз орналасқан оңтүстік аймақтардан жұмыс күші жетіспейтін солтүстік өңірлерге адамдарды қоныстандыру шараларын

зерттеуге толық сәйкес келеді. Бұл теорияға сәйкес, Қазақстанның оңтүстік аймағынан солтүстік өңіріне қоныс аударған адам, бірінші кезекте, тұрақты болмаса да, жұмыс орнын тауып, өз табысын молайтуды көздейді. Оның бұл мақсаты мемлекеттің көші-қон саясатының ұстанымына, көздеген мақсатына бүгінгі күні дәл келіп тұр.

Көші-қон қарқыны

Ал еліміздегі көші-қонды, оның ішінде ішкі-көші-қонды ретттеу үшін мемлекетт тарапынан бірнеше нақты шаралар қолға алынғаны аян. Арнайы бағдарлама ретінде бекітілген бұл құжаттар іс жүзінде қалай жұмыс істеді? Биылға дейін соңғы бес жыл қатарынан «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы (бұдан әрі – «Еңбек» бағдарламасы) аясында тұрақты жұмыс іздеген оңтүстік өңірлердің тұрғындарының солтүстік облыстарға көшуі біршама қарқын алды. Осы «Еңбек» бағдарламасының тиімділігі көрініп тұрса да, оның нәтижесі тиісті деңгейде болмады. Бағдарлама өз өкілеттігі шеңберінде жұмыс істей бастағанымен, нақты жүзеге асыру барысында түрлі кемшіліктердің бар екендігі анықталды. Иә, солтүстік облыстарға көшіп келгендер мемлекеттің қаржылай көмегін алды.

Көшіп келушілерге:

- отбасының әрбір мүшесіне көшуге 70 АЕК мөлшерінде біржолғы төлем (2022 жылы – 222,6 мың теңге);

- тұрғын үйді жалдау және коммуналдық қызметтерге ақы төлеу шығындарын жабу үшін төлем 1 жыл ішінде ай сайын төленеді. Төлем мөлшері қалаға қоныс аударғандар үшін бір адам үшін 20 АЕК-тен (61,3 мың теңге), отбасы мүшелерінің саны бес және одан көп адам болса 30 АЕК-ке (91,9 мың теңге) дейін, ауылдық жерлерге қоныс аударғандар үшін – бір адам үшін 15 АЕК-тен (45,9 мың теңге) бастап, отбасы мүшелерінің саны бес және одан көп болса 21 АЕК-ке дейін (64,3 мың теңге) құрайды.

Өңіраралық қоныс аударуға жәрдем көрсететін жұмыс берушілерге кемінде 2 жыл мерзімге тұрақты жұмысқа орналасқан және тұрғын үймен қамтамасыз етілген әрбір қызметкер үшін 400 АЕК мөлшерінде жұмысқа орналасуға біржолғы субсидия түрінде мемлекеттік қолдау шаралары көрсетіледі. Сондай-ақ, мемлекет жұмыс берушілерге қоныс аударушылар үшін ауылдық жерлерде жаңа тұрғын үй салуға жұмсалған шығынның 50%-на дейін субсидиялайды [6].

Сонымен, көшіп келушілерге баспана берілді, олар жұмысқа орналастырылды. Бірақ осы жұмыстардың өзінде жүйелілік болмай, көшіп барғандар арасында өз сұрақтарына жауап таба алмаған сәттер көп кездесті. Біріншіден ақпараттандыру жұмысы жолға дұрыс қойылмады. Осы олқылықты бірінші байқаған көшіп барушылар ерікті ретінде үгіт-

насихат жұмыстарын өздері жүргізуді қолға алды. Оның мысалы ретінде Солтүстік Қазақстан облысына қоныс аударғандардың бірі - Бурахан Даданов бүгінде «Тәуекел» атты қор құрып, солтүстік өңірлерге көшіп келушілер мен көшуге ынта білдіргендерге ақыл-кеңес беру жағын қолға алған. Өйткені, «Еңбек» бағдарламасының қорытындысына арналған бағалау нәтижесінде, ең маңызды фактор – адамның көші-қон туралы шешім қабылдауы бірінші кезекте тұрғаны анықталды.

«Еңбек» бағдарламасының нәтижесін бағалауды түрлі зерттеушілермен қатар, Қазақстандағы көші-қон жөніндегі халықаралық ұйым – БҰҰ көші-қон агенттігі ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігімен ынтымақтаса отырып жүргізді.

Бағдарламаны бағалау барысында әртүрлі зерттеу әдістері қолданылған, олар: сауалнамалар және қоныс аударушылармен сұхбаттар, құқықтық және саяси құжаттар, сондай-ақ ресми өтініштерді талдау, статистикалық деректер, орталық және жергілікті деңгейдегі лауазымды тұлғалардың айғақтары. Дала жұмыстарын жүргізу үшін сауалнамаға қатысушылар бірнеше санатқа бөлініп іріктелді, осы іріктемеге ерекше назар аударылды. Сұхбат пен сауалнамаға басты қатысушылар айқындалған соң, бірнеше кезеңге бөлінетін қоныстанудың әрбір кезеңінде туындайтын басты-басты мәселелерді жіктеп, тақырыптарға бөліп, әдістемелік негізге орай бірыңғай бағалау жүргізілді.

Далалық жұмыстар барысында жалпыға ортақ ақпараттарға талдау жүргізу, орталықтағы және жергілікті биліктегі лауазымды тұлғалармен алдын ала келісім бойынша сұхбат жүргізу, далалық жұмыстар жүргізу барысында ішінара белгілі бір қысқа мерзім нәтижелерін шығарып отыру арқылы талдау жасау - далалық жұмыс құралдарын айқындауға көмектесті

Осы бағалау нәтижесі бойынша анықталған деректерді, арнайы жасалған кестелерді біз де осы мақаламызға пайдаландық.

Көші-қон: шешім қабылдау жолдары

Сауалнамаға жалпы саны 354 қоныс аударушы қатысып, олардың 73,3 пайызы өз отбасында, отбасы мүшелерімен бірге көшуге өз бетінше шешім қабылдаған. Бұл 354 жауап беруші Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Шығыс Қазақстан және Павлодар облыстарына қоныс аударған азаматтар. Өзге өңірге көшу туралы шешімді өз бетінше қабылдағандардың 61 пайызы Қостанай облысын, 66 пайызы Шығыс Қазақстан облысын, 83 пайызы Солтүстік Қазақстан мен Павлодар облыстарын таңдаған. Қоныс аудару туралы ойын туған-туыстарына, достарына айтып, ақылдасып шешкен көші-қон қатысушылары 15 жарым пайыз. Көшіп баратын аймағында бұрыннан тұрып келе жатқан туыстары мен достарының кеңестері арқылы шешім қабылдаған қоныс аударушылар көрсеткіші – 10,7 пайызды құрады.

Жалпы «Еңбек» бағдарламасының «насихатталуы аз болды» дегенімізге

жоғарыдағы көрсеткіштер жанама дәлел бола алады. Сауалнама барысында анықталған кейбір деректерге тоқталайық.

Сауалнамаларды сараптау барысында «Еңбек» бағдарламасы туралы дереккөз негізінен ішкі ресурстарға негізделгені белгілі болды. Ішкі ресурс дегеніміз – көші-қон бағдарламасының бар екенін, оның талаптары қандай екенін қоныс аударушының алдымен отбасы мүшесінен, туыстарынан, достары мен таныстарынан естуді.

Ал бұқаралық ақпарат құралдары, ТВ, әкімдіктердің ресми сайттары, жергілікті әкімдіктердегі жұмыспен қамту оралықтары сияқты ресми орындар, яғни сыртқы ақпарат көздері – екінші орында.

Қостанай мен Солтүстік Қазақстан облыстарына көшіп барғандардың жауаптарына сәйкес, көші-қон бағдарламасы туралы жан-жақты ақпаратты олар достарынан, таныстары мен туыстарынан естіген. Осы ақпарат көздері берілген жауаптардың 45–55 пайызын құрады. Жауаптардың 10–17 пайызы ақпарат көздері ретінде бұқаралық ақпарат құралдарын, оның ішінде теледидарды атады.

Ал кейбір аймақтарда ақпарат алудың жаңа дереккөздері аталды.

Соңғы уақыттарда интернет желісіне қосылған кез-келген азаматтың деректерді көбіне интернет көздерінен және әлеуметтік желілерден алатыны таңсық емес. Солтүстік өңірлерге қоныс аударушылар да бұл үрдістен шет қалмаған. Солтүстік Қазақстан облысына көшіп барғандар арасындағы сұхбаттасқандар ішінен 25,7 пайызы интернет сайттары мен әлеуметтік желіні кеңінен қолданып, өзіне қажетті ақпараттарды тапқан. Осындай жолмен көші-қон туралы ақпаратқа Қостанай облысына көшкендердің 12 жарым пайызы қаныққан. Жалпы сұрау салынғандардың үштен бірі көшу туралы деректерді нақты қайдан алғанын көрсетсе, жалпы көшу жолдары, қоныс аударудың негізгі бағыттары туралы ақпарды қандан, кімнен естігендерін білмейтіндер де бар болып шықты. Олар көші-қон бағдарламасы туралы қайдан білгендерін есіне түсіре алмады. Қоныс аудару туралы ақпаратты жинауда ерлер мен әйелдердің сүйенетін дереккөздері әртүрлі болып шықты. Әйелдер жағы жақын туысқандарының пікіріне сүйеніп, бұқаралық ақпарат көздеріне көбірек жүгініп отырған. Яғни көші-қон туралы күнделікті газет-журнал, теледидарда айтылған ақпараттарды жібермей қадағалап отырған. Оқып, көрген деректерін жергілікті жұмыспен қамту орталықтарынан барып толықтырып отырғанын сауал қойылған әйелдердің 23 пайызы растады. Ерлер жағы болса, қажет ақпаратты интернет пен әлеуметтік желілерден алып отырған. Яғни еркектер қолындағы телефоны арқылы деректерді білуге тырысқан.

Қалай болғанда да, көші-қон жұмысын насихаттауда ақпараттандыру мәселесі бірінші орында екенін байқадық. Әзірге ресми ақпараттан гөрі, туған-туыс пен дос-жақындарының, таныстарының үгіті қоныс аударуға

негізгі итермелеуші күш екені анықталды. Сондықтан қоғамға ықпалды тұлғаларды үгіт-насихат жұмыстарына көбірек тарту – көші-қон жұмысын жандандыруға себеп болатыны сөзсіз.

Сөйтіп, «Еңбек» бағдарламасының мерзімі аяқталды, 2022 жылы «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасы басталды. Бұл жобаның да басты мақсаты - Алматы, Жамбыл, Маңғыстау, Түркістан, Қызылорда облыстары, сондай-ақ Алматы, Шымкент және Нұр-Сұлтан қалаларынан Ақмола, Қарағанды, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстарына қоныс аударушыларға қолдау көрсету.

Нәтижелері мен талқылама деректері

Бұл бағдарламаның да нәтижесін уақыт көрсетеді. Әзірге осы бағдарламаны дер кезінде насихаттаған қарқынды ақпараттандыру жұмыстарын байқамадық. Ал 2021 жылғы дейін созылған «Еңбек» бағдарламасының нәтижесін шығарып, қорытынды жасаған зертеулерге сүйенсек, бағдарламаның тиімді жақтары мен шешілуі тиіс сұрақтары айқын көрінеді.

Бағдарламаның тиімді жағы – жаппай көшу салдарынан солтүстік өңірлердегі ауыл-аймақтың босап жатқанына өзге өңірлердің назары ауды, бұл мәселе баспасөз бетінде кеңірек талқылана бастады.

Ал кемшіліктер туралы айтар болсақ, кейбірін тізбелеп көрейік. Бұл бағдарлама алдымен солтүстік аймақтарды мамандармен қамтамасыз етуде алғашқы проблемаға тап болды. Ең алдымен, еліміздің қай аймағы болмасын кәсіби және техникалық мамандықтар әрдайым сұранысқа ие болып келеді. Сондықтан жұмыс күші көп оңтүстік аумақтар болсын, жұмыс орны жетерлік солтүстік өңірлер болсын кәсіби және техникалық мамандар үшін бәсекелесетіні айқын. Бұдан бөлек барлық өңірлер үшін қажетті мамандық – ұстаздар. Осы ұстаздардан бөлек, Солтүстік облыстарға қажетті мамандықтар тізімі оңтүстік аймақтардан көшіп келушілердің мамандығына көбіне сәйкес келмейтін болып шықты.

Жалпы солтүстік өңірлерге мұғалімдер керек десек те, ұстаздар барлық өңірлер үшін тапшы екенін ескерсек, оңтүстік аймақтарда мұғалімдер үшін ұсынылатын жұмыс орындары көбірек болып шықты. «Еңбек» электронды биржасында білім саласына қатысты ұсынылған жұмыс орындарын салыстырсақ, оңтүстік өңірлерде 1264 мұғалімге жұмыс орны бар екен. Ал солтүстік аймақтар тек 565 ұстазға ғана жұмыс орнын ұсына алады. Бұл дегенің солтүстік өңірлерге мұғалімдерді көшіру жұмысы оңай болмайтынын көрсетеді.

«Еңбек» бағдарламасы барысында бір Қостанай мен Солтүстік Қазақстан облыстарына 9200-ден аса адам қоныс аударыпты. Жап-жақсы көрсеткіш, бірақ бұл облыстарға көшіп барғандардың арасында барған жерін «жерсінбей» кеткендер саны да едәуір болып шыққан. Жоғарыда

айтылған тоғыз мыңнан асатын қоныстанушының 770-і келген жақтарына қайта оралған, пайызға шақсақ, - 8,3 пайыз болады. Сегіз жүзге жуық адамның көшіп барған жеріне тұрақтай алмауы – аймақаралық көші-қонның тағы бір қырын зерттеу қажеттігін тудырады. Бұл тақырыпқа алдағы зерттеулерімізде айналып соғатын боламыз.

*1-кесте. «Еңбек» электронды еңбек нарығында
тіркелген бос жұмыс орындары*

Аймақ	Білім, ғылым	Медицина, фармацевтика	Ауыл шаруашылық
Ірі қалалар			
Астана	189	329	22
Қабылдау аймақтары			
Солтүстік Қазақстан	66	98	38
Шығыс Қазақстан	183	248	61
Қостанай	90	295	57
Ақмола	96	155	66
Павлодар	64	64	62
Қарағанды	66	204	186
БАРЛЫҒЫ	565	1 064	470
Кету аймақтары			
Алматы	527	101	10
Маңғыстау	80	70	9
Қызылора	41	42	10
Жамбыл	107	66	27
Түркістан	509	272	174
БАРЛЫҒЫ	1 264	551	230

Дереккөзі: <https://www.enbek.kz>.

Сұхбат алу барысында мынадай бір тенденцияға да кез болдық. Белгілі бір аймақтың тұрғындары тек бір облыстарға ғана қоныс аударатын бейресми заңдылықты байқадық. Мысалы, оңтүстіктен қоныс аударушылар саны бойынша көш бастап тұрған Түркістан облысынан тұрғындар көшу үшін көбіне Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстарын таңдаса, Алматы облысынан қоныс аударуға шешім қабылдағандар негізінен Шығыс Қазақстан мен Павлодар облыстарына көшеді екен.

Аймақаралық көші-қонды сауалнама арқылы зерттей келе, солтүстік өңірлерге қоныстану туралы шешім қабылдағандардың жастық құрамы қуантты. Ол аймақтарға көшкендердің дені 30 жастан асқандар, яғни шешімді саналы түрде қабылдап, өз өмірін өзгертуге ғана емес, аймақтың

тыныс-тіршілігіне де өз үлесін қосуға барғандар екенін байқаймыз. Сұқбаттасқандардың 38 пайызы 30 жасқа толмағандар болды. Бұл да көші-қон үшін оң көрсеткіштердің бірі. Көшіп барғандардың жартысына жуығының білімі жоғары, отбасылы қоныстанушылардың 80 пайызға жуығы балалы отбасылар.

2-кесте. Сауалнамаға қатысқан көшіп барушылар құрамы

Облыстар	Ерлер	Әйелдер
Шығыс Қазақстан	46,4%	53,6%
Солтүстік Қазақстан	51,8%	48,2%
Павлодар	58,7%	41,3%
Қостанай	50,7%	49,3%

Қорытынды және тұжырымдама

«Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы болсын, одан кейінгі бағдарламалар болсын, барлығының шешетін бірнеше басты мәселесі бар. Ең бастысы – тұрғындардың аймақаралық орналасуындағы теңгерімсіздікті жоюы. Бұдан бөлек, еңбек күшінің бөлінісін реттеу, жұмыс күшін сұранысына орай әр аймақта дұрыс қалыптастыру.

Дегенмен, келу аймақтары қоныстанушыларға бос жұмыс орындарын көптеп ұсынбайтыны анықталды. Мұнымен қатар әр аймақтың ұсынатын қажетті мамандық аталымында едәуір өзгешеліктер бар болып шықты.

3-кесте. Қоныс аудару көрсеткіштері

Келу аймағы	Адам саны	Өз аймақтарына қайтып кеткендер саны	Экономикалық белсенді қоныс аударушылар саны
Қостанай облысы	2 441	275	1 068 (999 – жұмысқа орналасты,
Солтүстік Қазақстан	2	-	1
Павлодар облысы	6 765	495	3 197 (2242 – жұмысқа орналасты, 378 – жеке кәсіпкер)
Шығыс Қазақстан	6 363	-	-

Жоғарыдағы көрсеткіштер Павлодар мен Солтүстік Қазақстан облыстарына қоныс аударушылардың көп екенін көрсетеді. Бұл осы екі облысты таңдағандар үшін жағдай жасаумен қатар, аталған облыстың жұмыспен қамту орталықтары ақпараттандыру жұмыстарын дұрыс

жүргізгенін көрсетеді. Сонымен қатар, көшіп келгендердің орналасқаннан кейінгі өмірлері туралы да деректер жинау жағынан Солтүстік Қазақстан облысында жұмыс біршама жүйеленгенін байқатты. Бұл аймаққа көшіп келгендердің 47 пайыздан астамы жұмысқа орналасу немесе өз кәсібін ашу жағынан белсенді болып шықты. Мұндай мәліметтерді жинау Қостанай облысында да жолға қойылыпты. Мұнда қоныстанғандардың жұмыс істеу мен кәсіп ашу жағынан 44 пайызға жуығы белсенділік танытқан.

Негізі көші-қон бойынша қалыптасқан халықаралық үрдістерге сай, көбіне қоныс аударушылар мен қоныстанғандар саны бірдей болып шықпайды. Белгілі бір аймаққа қоныс аудару туралы шешім қабылдап, сол өңірге табан тіреген адам белгілі бір мерзім ішінде өз шешімінен айнып қалуы мүмкін, яғни толыққанды қоныстану болмай қалуы да мүмкін.

Біздегі статистикалық деректердің кейде ай сайын, кейде белгілі бір мерзім ішінде өзгеріп тұратыны осыны көрсетсе керек.

«Еңбек» бағдарламасын талдау барысында ресми статистика және стратегиялық құжаттар мен құқықтық актілердің даму, өзгеру бағыттарына да баса назар аудардық. Мемлекет тарапынан қолға алынған шараларды іске асыру жұмыстарына көбіне-көп жергілікті атқарушы билік жауапты болғанымен, түрлі құжаттарды саралау барысында бұл мәселеге мемлекет басшысы да назар аударып отырғанын байқадық. Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың соңғы мәлімдемелеріне қарасақ, мемлекет басшысы «оңтүстік аймақтардағы шектелген әлеуметтік қолдау инфрақұрылымына қысымды төмендету үшін» ішкі көші-қон процестеріне тиімді бақылау жасау керектігін айтқан. Президенттің бұл мәлімдемесі денсаулық сақтау және білім саласындағы проблемаларды атап өту кезінде жасалған. Сондай-ақ, 2020 жылдың қазан айында Президент Қ.К. Тоқаев әлеуметтік инфрақұрылымға әрі қарай инвестицияларды тарту, сондай-ақ тікелей қаржылай қолдауды арттыру арқылы халықтың өмір сүру жағдайларын жақсартуды қамтамасыз етудің басымдығын атап өтті. Өткен уақыттағы Президенттің бұл мәлімдемелеріне назар аударуымыздың себебі – сол кезеңдерде «Еңбек» бағдарламасы әлі жұмыс істеп тұрған еді.

Осылайша, мемлекеттік деңгейде қабылданып, мемлекеттік бақылау бола тұра, «Еңбек» бағдарламасының нәтижесі көпшілік күткендей болмады. Бірақ көші-қон процесін қалай жүргізу керектігін, көші-қон стратегиясын қалай жүйелеу қажеттігін көрсетуге өз септігін тигізген бағдарлама болды деп есептейміз. Бастысы, көші-қон саясатындағы кемшіліктер сараланған, жетістіктері қолдау тапқан бастамашыл бағдарлама болды. Тек осы көші-қонға жауапты мекемелердің мамандары тиісті қорытынды шығарып, көші-қонды одан әрі жандандыратын қажетті ұсыныстарды жасақтап, оларды келесі мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруда пайдаланса дейміз.

Осыған орай бірнеше ұсыныстың жүзеге асқаны дұрыс болар еді.

Бұл өзіміз сұхбаттасқан көші-қон процесіне тікелей араласып жүрген азаматтардың ортақ ұсынысы:

- алдымен, бұдан кейін қабылданатын бағдарламаның насихатталуы дұрыс жолға қойылуы тиіс, ол үшін арнайы жоспарлы жұмыс жасалуы керек;

- елімізде ерікті қоныс аударуға және жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыруға бағытталған бөлек орган құрылса! Дұрысы, бастапқыда ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі құрылымынан қоныс аудару бағдарламасын бақылау және зерттеу бойынша бөлек департамент құрылуы тиіс;

- бұған қоса жергілікті жерлерде әкімге тікелей бағынатын көші-қонмен арнайы айналысатын бөлімдерді ашу жолдары қарастырылуы керек;

- және бірінші кезекте халықпен дұрыс жұмыс жасайтын, оларды психологиялық тұрғыдан дайындайтын, бағдарламаның мәнін терең түсіндіретін орталықтар ашу керек.

Әзірге – көші-қон сұрағына жекелеген сарапшылар мен зерттеушілер ғана талдау жасап келеді. Ал ақпараттандыру жағын көші-қонға қатысы бар еріктілер мен кейбір облыстардағы тиісті басқармалардың мамандары ғана атқарауда. Ал бұл жұмыс жұрт болып жұмылуы қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Үкіметінің 29.09.2017 ж. №602 қаулысы // ҚР көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын және ҚР көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000602> (қаралған күні: 11.12.2022)
2. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы // URL:<https://stat.gov.kz/search> (қаралған күні: 11.12.2022)
3. Кучмаева О., «Демография и человеческий капитал: демографические дивиденды», Сборник научно-практического семинара. 2021. 14-18.
4. Теоретические основы демографии, о народонаселении и развитии, концепция демографической устойчивости // URL:<https://learning.idrras.ru/course/view.php?id=2>
5. Электрондық еңбек биржасы // Барлық облыстар // URL:<https://www.enbek.kz/kk/search/vac?prof=%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80> (қаралған күні: 01.12.2022)
6. ҚР Үкіметінің 13.11.2018 ж. №746 қаулысы // Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746#z802> (қаралған күні: 11.12.2022)
7. 2022 жылғы қаңтар-наурыздағы демографиялық ахуал туралы // 16.05.2022. – URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/372063?lang=kk>
8. Institut demograficheskikh issledovaniy FNISTS RAN «Demograficheskoe razvitiye stran SNG» [Institute of Demographic Research of the Russian Academy of Sciences "Demographic Development of the CIS countries"] 2021 – p.39-40
9. Садвокасова А., Бағлай Б., Жампеисов Д., Турсымбаева Г., Жасымбекова С. «Оңтүстіктен солтүстікке қоныс аудару бағдарламасын бағалау». Халықаралық көші-қон ұйымының есебі, 2022. – 10-13 б.
10. Ұлттық статистика бюросының дерегі. 2022. – Қаңтар-маусым, Herізгі бет.
11. Основные доклады о народонаселении мира // URL:<https://www.un.org/ru/development/surveys/population.shtml> (қаралған күні: 06.06.2022)
12. Көшек Қ., Тамбетова Н., «Теріскейді бетке ал, қауым!». «Jas Qazaq» газеті. 18.03.2022. 3-4 б.

13. Институт демографических исследований ФНИСЦ РАН «Миграция и развитие». Сборник курса 6. апрель, 2021.
14. Рязанцев С.В. // Кейсы демографической политики // Демографическое развитие стран СНГ // URL:https://learning.idrras.ru/pluginfile.php/911/mod_resource/content/9/presentation_5.2_Demographic-policy-cases_Ryazantsev.mp4 (қаралған күні: 30.06.2022)
15. Татимов М.Б., Татимова М.М., Глобализация демографии. – Алматы, типография ЦАУ, 2010 – 157-158 с.

REFERENCES:

1. QR Ukimetinin 29.09.2017 zh. №602 қаулысы // QR koshi-kon sayasatynyn 2017-2021 zhyldarga amalghan tuzhyrymdamasyn zhane QR koshi-kon sayasatynyn 2017-2021 zhyldarga amalghan tuzhyrymdamasyn iske asyru zhonindegі is-sharalar zhosparyn bekitu turaly [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 29.09.2017 No. 602 // Approval of the Concept of Migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 and the concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000602> (Accessed: 11.12.2022)
2. QR Strategiyalyқ zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ultyk statistika byurosy [Bureau of national statistics of the agency for Strategic Planning and reforms of the Republic of Kazakhstan] URL:<https://stat.gov.kz/search> (Accessed: 11.12.2022)
3. Kuchmaeva O., «Demografiya i chelovecheskii kapital: demograficheskie dividendy» [“Demography and human capital: demographic dividends”, Collection of scientific and practical seminar] 2021 – p. 14-18.
4. Teoreticheskie osnovy demografii, o narodonaselenii i razvitii, kontseptsiya demograficheskoi ustoičivosti [Theoretical foundations of demography, population and development, the concept of demographic sustainability] URL:<https://learning.idrras.ru/course/view.php?id=2>
5. Ehlektronдық еңбек бирzhасы // Barlyq oblystar [Electronic labor exchange // all regions] URL:<https://www.enbek.kz/kk/search/vac?prof=%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80> (Accessed: 01.12.2022)
6. QR Ukimetinin 13.11.2018 zh. №746 қаулысы // Natizheli zhumyspen kamtudy zhane zhappai kasipkerlikti damytudyn 2017 – 2021 zhyldarga amalghan "Enbek" memlekettik bagdarlamasyn bekitu turaly [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 13.11.2018 No. 746 // On approval of the State Program for the development of productive employment and mass entrepreneurship "Enbek" for 2017-2021] URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000746#z802> (Accessed: 11.12.2022)
7. 2022 zhylyq қantar-nauryzdagy demografiyalық аkhuал turaly [Demographic situation in 2022] 16.05.2022. – URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/372063?lang=kk>
8. Institut demograficheskikh issledovaniy FNISC RAN «Demograficheskoe razvitie stran SNG» [Institute of Demographic Studies, FNISC, RAS "Demographic Development of CIS Countries"]. collection, 39-40, May, 2021.
9. Sadvokasova A., Baglai B., Zhampeisov D., Tursymbaeva G., Zhasymbekova S. 2021. «Ontustikten soltustikke konys audaru bagdarlamasyn bagalau» [“Assessment of the resettlement program from South to North”] Report of the International Organization for Migration p.10-13.
10. Ultyk statistika byurosynyn deregi [Data from the National Bureau of Statistics]. 2022, – January-June, Main page.
11. Osnovnye doklady o narodonaselenii mira [Major reports on world population] // URL:<https://www.un.org/ru/development/surveys/population.shtml> (Accessed: 06.06.2022)
12. Koshek K., Tambetova N., «Teriskeidi betke al, kauym!». «Jas Qazaq» gazetі [“Moving North!”] Newspaper "JasQazaq" – 18.03.2022. p.3-4.
13. яяяяInstitut demograficheskikh issledovaniy FNISC RAN «Demograficheskoe razvitie stran SNG» [Institute of Demographic Studies, FNISC, RAS "Demographic Development of CIS Countries"]. Collection 6, 39-40, april, 2021.
14. Ryazantsev S.V. // Keisy demograficheskoi politiki // Demograficheskoe razvitie stran SNG [Cases of demographic policy // Demographic development of the CIS countries] // URL:https://learning.idrras.ru/pluginfile.php/911/mod_resource/content/9/presentation_5.2_Demographic-policy-cases_Ryazantsev.mp4 (Accessed: 30.06.2022)
15. Tatimov M.B., Tatimova M.M., Globalizatsiya demografii [Globalization of demography] – Алматы, TSAU printing house – 2010, p.157-158.